

УДК 378.14

ХАРАКТЕРИСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Ю.О. Корсун

У статті подається аналіз особливостей формування інформаційно-пізнавального компоненту професійної самосвідомості майбутніх інженерів, визначені методики дослідження даного компоненту, такі як «Асоціативний ореол професії», стандартизоване інтерв'ю «Критерії професіоналізму», методика М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я» і методика «Самооцінні еталони». У статті описується, як змінюється уявлення студентів про свою професію; як усвідомлюють студенти різних курсів критерії професіоналізму; який типовий образ себе як інженера формується у студентів різних курсів; яким є зміст цього образу та образу ідеального інженера.

Ключові слова: професія, професійна самосвідомість, професіоналізм, професійна діяльність, інформаційно-пізнавальний компонент, діагностичний метод, професійна роль, професійна самооцінка.

THE CHARACTERISTIC OF THE FORMATION OF THE INFORMATIVE-COGNITIVE COMPONENT OF FUTURE ENGINEERS' PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

I.O. Korsun

The article deals with the characteristic features of the formation of informative-cognitive component of professional self-consciousness of future engineers, the research methods of the given component are described; among them are the following: «Associative halation of the profession», standard interview «The Criteria of Professionalism», method «Who I am» and method «The standard of self-appraisal». Besides, some other aspects are also described in the article such as: how students' understanding of the profession changes, how students of different years of studies understand the criteria of professionalism, what typical image of an engineer is for various students, what are the contents of this image and the image of the ideal engineer. It proved in the article that the understanding of the criteria of professionalism and professionally important qualities becomes more differentiated, but these changes have slow and not well-determined character. According to the results of our research most students including graduates have an average level of development of professional self-consciousness. The most characteristic deformations in the development of professional self-consciousness for the larger part of students are the following: diffuseness of professional I-concept, non-adequate understanding of the professional ideal and own accordance to professional requirements, instability of the attitude to the chosen profession, too low or too high self-appraisal, weak striving for professional self-development and self-perfection, passivity of education-professional activity. All the results give us possibility to conclude that without special pedagogical assistance the development of professional self-consciousness of future engineers occurs spontaneously and is escorted by some crises and cannot achieve the proper level. That's why there is the necessity to determine pedagogical conditions and work out the methods of the formation of professional self-consciousness of future engineers during their professional preparation.

Keywords: profession, professional self-consciousness, professionalism, professional activity, informative-cognitive component, diagnostic method, professional role, professional self-appraisal.

Професійна самосвідомість як різновид соціально-специфічної самосвідомості є складним особистісним утворенням, що формується під впливом професійного оточення і активної участі суб'єкта в професійній діяльності. Кожна зі складових цього утворення є особливою і невід'ємною частиною та виконує свою специфічну функцію. Саме тому ми поставили за мету визначити вихідний рівень сформованості професійної самосвідомості майбутніх інженерів, проаналізувавши особливості розвитку одного з компонентів цієї інтегральної властивості на різних етапах особистісно-професійного становлення студентів: їх уявлень про майбутню професійну діяльність, критерії її ефективності, професійно важливі якості інженера, про себе як майбутнього фахівця, ставлення до професії та до професійного Я-образу, самооцінку професійних якостей, поведінкові прояви професійної самосвідомості.

Як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, існує багато підходів до визначення змісту та структури професійної самосвідомості та опису і характеристики сформованості її компонентів зарубіжними вченими (Є.Климов, О.Москаленко, Б.Паригін, П.Шавір та ін.). Вагомий внесок у дослідження даної проблеми зробили і українські науковці (А. Багорка, В. Галузяк, О. Гріньова, К. Добровольська, С. Михальська, С. Пащенко, Л. Пілецька, Н. Славіна, Н. Чепелева, Н. Шевченко).

Метою статті є аналіз особливостей формування інформаційно-пізнавального компоненту професійної самосвідомості майбутніх інженерів.

Аналіз особливостей формування інформаційно-пізнавального компонента професійної самосвідомості студентів на різних етапах підготовки вимагав відповіді на низку запитань: як змінюється загальне уявлення студентів про свою професію; як усвідомлюють студенти різних курсів критерії професіоналізму інженера; який типовий образ себе як інженера формується у студентів різних курсів; яким є зміст цього образу та образу ідеального інженера.

Для пошуку відповідей на ці питання ми використали комплекс взаємодоповнюючих діагностичних методик:

1) методика «Асоціативний ореол професії» Є.О. Климова застосовувалася для вивчення сформованого у студентів образу професії інженера;

2) стандартизоване інтерв'ю «Критерії професіоналізму» застосовувалося для визначення усвідомлюваних студентами критеріїв оцінки професійної поведінки і результатів професійної діяльності інженера;

3) методика М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» використовувалася для визначення міри ідентифікації студентами себе з професійною роллю, соціально-професійним статусом;

4) методика «Самооцінювальні еталони» застосовувалася для вивчення уявлень студентів про себе як майбутніх інженерів. Для аналізу особливостей професійних уявлень у студентів на різних стадіях професійного навчання ми використали розроблену Є. Климовим методику «Асоціативний ореол професії». Студентам пропонувалося самостійно записати професії, види робіт, заняття, які чимось схожі на професію інженера, споріднені їй, а також пояснити, за якими ознаками проявляється їхня схожість, спорідненість.

Нижче подані кількісні дані по досліджуваній вибірці (рис. 1).

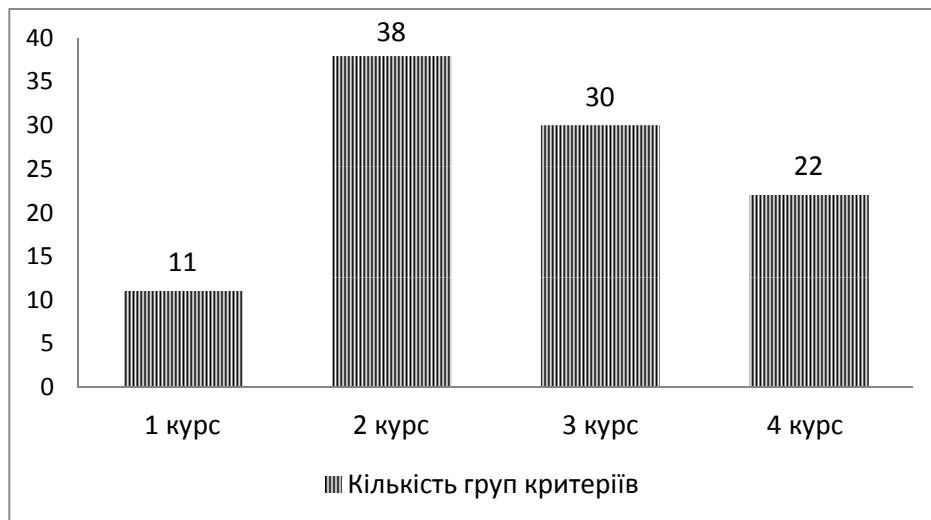

Рис. 1. Кількість елементів (професій) асоціативного ореолу, що виокремлюються студентами різних курсів.

Всі вказані студентами критерії спорідненості професії «інженер» з іншими професіями ми розділили на чотири групи: а) ознаки професії в цілому; б) ознаки суб'єкта професійної діяльності; в) операційно-технічні ознаки; г) морально-етичні ознаки.

Названі групи критеріїв по-різному представлені у свідомості студентів різних курсів (таблиця 1).

Отримані результати дозволяють стверджувати про наявність певної тенденції в зміні професійних уявлень студентів на різних етапах їх підготовки: при першому знайомстві студентів з професійним середовищем розширюється об'єм їх асоціативного ореолу професій, тобто студенти починають бачити багато спеціальностей, які мають спільні ознаки з їхньою професією, але надалі цей об'єм звужується. Зменшення кількості асоціацій з професією є наслідком глибшого усвідомлення студентами змісту майбутньої професійної діяльності, її якісних особливостей, що зумовлюють специфіку й неповторність професійних функцій, операцій, прийомів.

Таким чином, можна зробити висновок, що в процесі професійної підготовки студентів відбувається поступова трансформація «образу» професії інженера, який поступово диференціюється, уточнюється і конкретизується.

Для вивчення особливостей розвитку інформаційно-пізнавального компонента професійної самосвідомості студентів ми використали також стандартизоване інтерв'ю «Критерії професіоналізму» [3].

Аналіз результатів стандартизованого інтерв'ю дав змогу визначити деякі особливості усвідомлення студентами критеріїв професіоналізму інженера на різних етапах професійної підготовки

Таблиця 1

Співвідношення критеріїв спорідненості професії «інженер» з іншими професіями на різних курсах

Ознаки спорідненості	Курс			
	1-й	2-й	3-й	4-й
Ознаки професії в цілому	22	34	35	26
Ознаки суб'єкта професійної діяльності	26	29	27	32
Операційно-технічні ознаки	2	4	11	18
Морально-етичні ознаки	0	0	2	5

Диференціація критеріїв професіоналізму проявляється в тому, які якісні групи критеріїв виділяють студенти різних курсів. Міра поділу критеріїв на групи і кількість цих груп свідчать про якісні зміни уявлень студентів про критерії професіоналізму інженера. Якісний аналіз дав змогу визначити зміни у кількості груп критеріїв професіоналізму, які виділяються студентами різних курсів: на першому і другому курсах – по 3 групи критеріїв, на третьому курсі – 4 групи критеріїв, на четвертому курсі – 6 груп критеріїв професіоналізму (рис. 2).

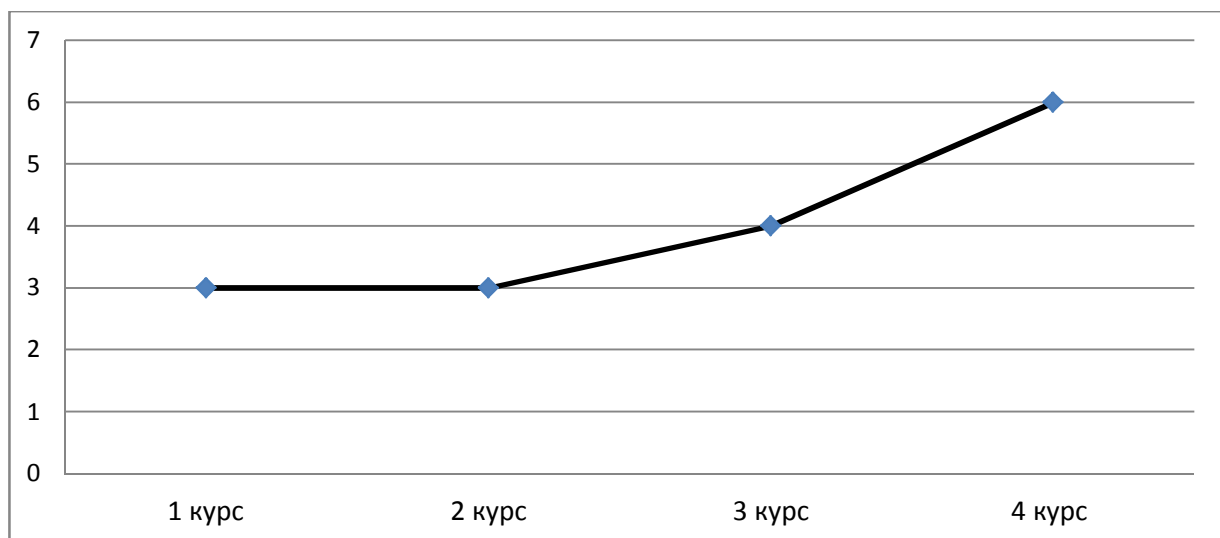

Рис. 2. Кількість груп критеріїв професіоналізму інженера, які виділяються студентами різних курсів.

Таким чином, спостерігається тенденція до поступового збільшення міри диференційованості критеріїв професіоналізму у процесі професійної підготовки студентів.

На рис. 3 представлено порівняння частот розподілу груп критеріїв професіоналізму у студентів різних курсів.

У цілому спостерігається тенденція до збільшення частоти згадування всіх груп критеріїв професіоналізму у міру професійної підготовки студентів.

Якісний аналіз отриманих у ході інтерв'ю даних свідчить, що рівень спеціалізованості і конкретності критеріїв професіоналізму, які називаються студентами, також відрізняється на різних стадіях професійної підготовки. Так, критерії професіоналізму у студентів 1-го курсу мають надто загальний характер, наприклад, це просто перелік якостей особистості (інтелект, творчі здібності, винахідливість, наполегливість, допитливість, спостережливість тощо); у студентів 2-го курсу практично такий же набір абстрактних критеріїв, але з'являються спеціальні; у студентів 3-го курсу збільшується міра спеціалізованості критеріїв, наприклад, здатність проектувати різне устаткування і техніку, створювати технологічні схеми і робити розрахунки, конструювати й експлуатувати технологічне устаткування тощо. Критерії професіоналізму студентів 4-го курсу мають більш конкретний, наближений до практичної діяльності, спеціалізований характер.

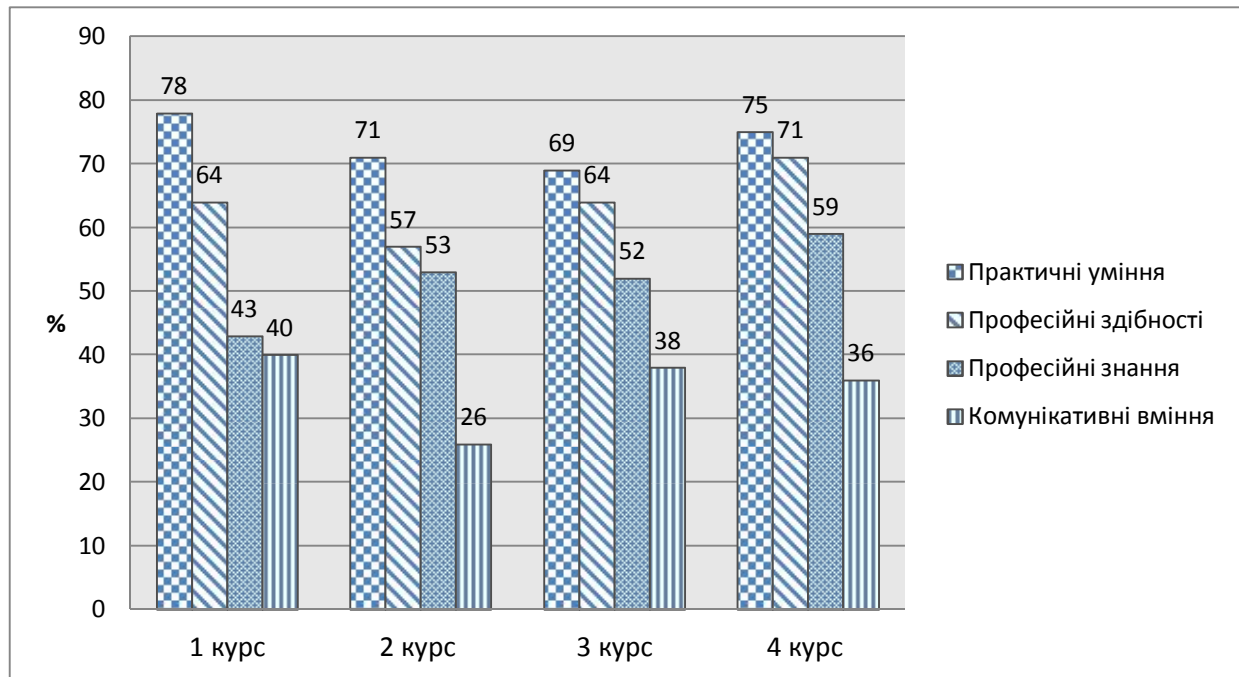

Рис. 3. Співвідношення груп критеріїв професіоналізму інженера-механіка, які виділяються студентами 1-4 курсів.

Як свідчать результати стандартизованого інтерв'ю, у процесі професійної підготовки поступово підвищується рівень усвідомлення студентами критеріїв професіоналізму інженера (рис. 4).

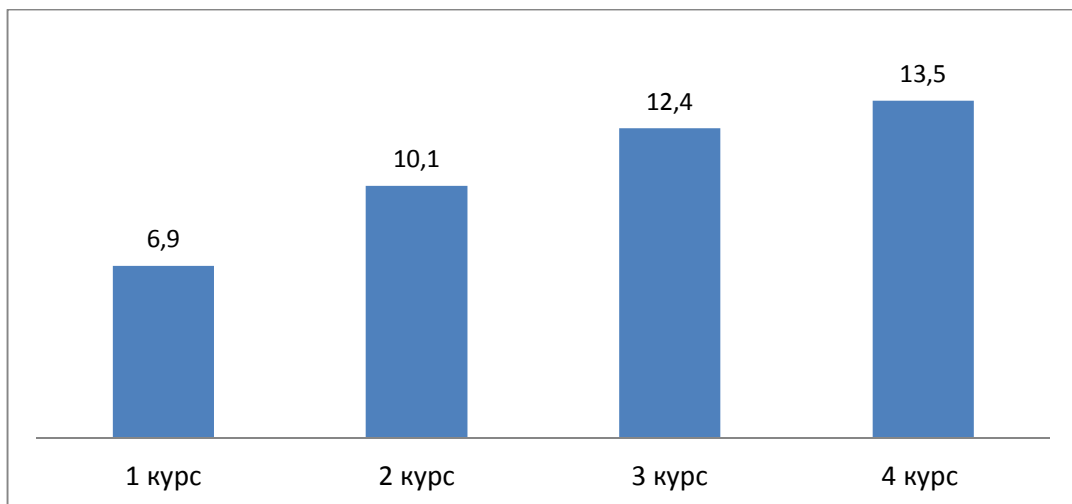

Рис. 4. Рівень усвідомленості критеріїв професіоналізму студентами різних курсів.

Найнижчий середній бал усвідомленості критеріїв професіоналізму у студентів 1-го курсу – 6,9. За даними інтерв'ю у студентів 2-го курсу він підвищується до 10,1, у студентів 3-го курсу – до 12,4, у студентів 4 курсу – 13,5.

Узагальнення результатів, отриманих за допомогою стандартизованого інтерв'ю «Критерії професіоналізму», дозволяє стверджувати, що на різних стадіях професійної підготовки спостерігаються кількісні і якісні відмінності в системі уявлень студентів про критерії професіоналізму інженера: у процесі навчання відбувається поступове збільшення кількості і диференційованості критеріїв професіоналізму, підвищується міра їх усвідомленості, конкретності і спеціалізованості. Крім того, зростає міра впливу усвідомлюваних критеріїв професіоналізму на регуляцію навчально-професійної діяльності студентів: критерії професіоналізму починають виконувати не лише мотивуючу, але й регулюючу і контрольну функції в діяльності студентів. Кількісний аналіз свідчить про статистично значущі відмінності в мірі усвідомленості критеріїв професіоналізму між студентами 1 і 2 курсів.

У процесі аналізу рівня сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної самосвідомості студентів ми звертали увагу також на зміст і структуру їх уявлень про себе як про суб'єктів

професійної діяльності, а також уявлень про ідеального інженера. З цією метою використовувалася методика «Самооцінні еталони» [5]. Ми використовували модифікований (за схемою А.Ш. Тхостова і Д.А. Степанович) варіант методики вивчення самооцінки Дембо-Рубінштейн.

Аналіз структури уявлень студентів про ідеального інженера свідчить, що найбільш високо вони оцінюють такі його якості, як технічне мислення, практичні вміння, компетентність, аналітичність, діловитість, цілеспрямованість, креативність, хороша пам'ять, працездатність, наполегливість, спостережливість, відповідальність, вимогливість до себе. Вказані якості мають високий ранг в ієрархії професійних Я-образів більшості студентів. Звертає на себе увагу те, що уявлення студентів різних курсів про ідеального інженера-механіка загалом дуже схожі і мало змінюються у процесі професійної підготовки. Водночас простежується тенденція незначного поступового підвищення самооцінки студентів себе як інженерів. Хоча на другому курсі студенти починають більш критично оцінювати себе як інженерів, що свідчить про виникнення певної кризи у становленні професійної самосвідомості, зумовленої поглибленням професійних уявлень і усвідомленням власної невідповідності професійним вимогам. Певне зниження професійної самооцінки спостерігається також на випускному курсі, що можна пояснити посиленням тривожності, зумовленої закінченням вищого навчального закладу, невизначеністю професійного майбутнього і сумнівами студентів у перспективах працевлаштування.

Ми використовували також методику М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» [4]. Зазначена методика дає змогу визначити міру ідентифікації особистістю себе з професійною роллю, соціально-професійним статусом. Методика вимагає від респондентів дати 20 відповідей на питання «Хто Я?». Нами використовувався класичний варіант методики. Узагальнені результати представлені у вигляді таблиць, з яких видно, скільки відсотків і балів набирають студенти різних курсів (табл.2).

Таблиця 2

Результати аналізу відповідей студентів на питання методики «Хто Я?»

Місце проф. категорії у відповідях студентів	Курс			
	1-й	2-й	3-й	4-й
Проф. категорії немає	37%	45%	20%	11%
З 1 по 5 місце в списку	34%	29%	46%	52%
З 6 по 10	23%	15%	25%	29%
З 11 по 20	6%	11%	9%	8%
Індекс проф. ідентифікації	12	10	15	17

Як бачимо, кількість студентів-першокурсників, які не використовують професійних категорій, відповідаючи на питання «Хто Я?», порівняно велика – 37%. Відсоток студентів, які ставлять професійні категорії на перші місця, становить 34%. Середній індекс професійної ідентифікації за цією методикою у студентів першого курсу дорівнює 10 балам, що дещо вищий, ніж у студентів другого курсу. Таким чином, професійну ідентифікацію першокурсників можна оцінити як суперечливу. Студенти-першокурсники ототожнюють себе передусім з соціальною роллю «студент».

Паралельно з методикою М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» з метою вивчення професійної ідентичності студентів ми використовували також методику «Незакінчені речення». Зокрема, студентам пропонувалося закінчити речення «Професія інженера для мене – це...».

Особливий інтерес становить аналіз відповідей студентів на незакінчене речення «Моє ставлення до професії інженера-механіка...». Всі відповіді ми розділили на три групи: позитивні, амбівалентні (суперечливі), інші. Відповіді 81% першокурсників свідчать про однозначно позитивне ставлення до майбутньої професії, тільки 4% з них висловили амбівалентне ставлення (див. рис. 5). Таке емоційне прийняття професії і професійного середовища свідчить про виражену професійну ідентифікацію першокурсників.

Об'єктами професійної ідентифікації для першокурсників виступають професіонали, які зробили успішну кар'єру, користуються авторитетом у професійній сфері і володіють певними якостями (енергійні, наполегливі, компетентні, умілі, винахідливі, творчі, ерудовані). Але 52% першокурсників вказали на відсутність об'єктів для професійної ідентифікації.

Результати, отримані за допомогою методики «Незакінчені речення», свідчать, що у порівнянні з першим курсом (52%), на другому курсі збільшується число студентів, які мають об'єкт професійної ідентифікації і зменшується число тих, у кого об'єкт професійної ідентифікації відсутній (34%). У порівнянні з першим курсом істотно змінюється і ставлення студентів до професії інженера-механіка.

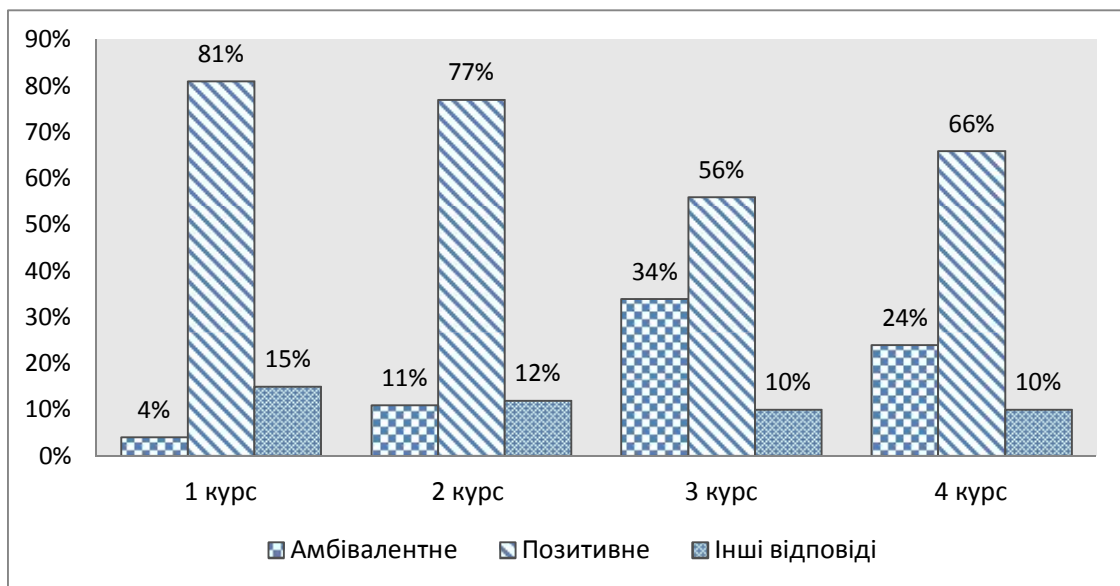

Рис. 5. Ставлення студентів різних курсів до професії інженера-механіка.

Як свідчать результати нашого дослідження, криза професійної ідентифікації триває також на 3-му курсі, хоча спостерігається певний «перелом» у цьому процесі і намічається тенденція до виходу з кризи.

За результатами методики М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» на четвертому курсі спостерігається більш сприятлива ситуація з формуванням професійної ідентичності студентів: 52% з них використали у відповідях на перших п'яти місяцях поняття «інженер», «майбутній інженер», «технік», «фахівець з техніки та її експлуатації» тощо. Покращується й емоційне ставлення студентів четвертого курсу до майбутньої професії. Варто зазначити, що за результатами методики «Незакінчені речення» на 4-му курсі порівняно мала кількість студентів, у яких відсутній об'єкт професійної ідентифікації (14%).

Виявлені нами особливості розвитку інформаційно-пізнавального компоненту професійної самосвідомості майбутніх інженерів загалом узгоджуються з результатами аналогічних досліджень [2], що свідчить про наявність об'єктивних тенденцій у формуванні професійної ідентичності студентів, зумовлених віковими особливостями їх становлення та характером організації педагогічного процесу у закладах вищої освіти.

Таким чином, отримані результати дозволяють зробити деякі висновки стосовно особливостей професійної ідентифікації студентів різних курсів. У процесі професійної підготовки відбувається поступове уточнення, конкретизація й деталізація уявлень студентів про майбутню професійну діяльність, її особливості й специфіку, а також певною мірою підвищується рівень диференційованості і адекватності уявлень про себе як майбутнього інженера. Водночас потрібно зауважити, що такі зміни мають помірно виражений характер, про що свідчить наявність на різних курсах значної кількості студентів з дифузними уявленнями про майбутню професію та її вимоги до особистості.

У міру навчання поступово підвищується рівень професійної ідентифікації студентів, проте цей процес не є рівномірним. Пік формування професійної ідентичності припадає на четвертий курс, а деяке зниження спостерігається на другому курсі. Криза професійної ідентифікації на другому курсі має свої особливості і детермінанти. В процесі професійної підготовки змінюється вибір студентами об'єктів професійної ідентифікації. Для студентів молодших курсів такими об'єктами є ідеальні еталони, сформовані на основі соціальних стереотипів, а для студентів старших курсів такими об'єктами стають реальні фахівці і викладачі.

Література

1. Галузяк В. М. Педагогічна діагностика: Курс лекцій / В. М. Галузяк, І.Л. Холковська. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – 164 с.
2. Галузяк В. М. Розвиток професійної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів: Монографія / В. М. Галузяк, К.В. Добровольська. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – 256 с.
3. Климів Е. А. Психологія професіонала / Е.А. Климів. – М.: Інститут практичної психології, 2005. – 400 с.
4. Кун М. Емпіричні дослідження установок особистості на себе // Сучасна зарубіжна соціальна психологія. Тексти / М. Кун, Т. Макпарленд. – М., 1984. – 256 с.
5. Маркова А.К. Психологія професіоналізму / А.К. Маркова. – М.: «Знание», 1996. – 312 с.